УДК 340+35.078.3

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В ОНТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

STATE INFORMATION SECURITY IN THE ONTOLOGICAL DIMENSION

Ткачук Т.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент
Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України

У статті визначено загально-філософські підходи до змісту інформаційної безпеки держави. Обґрунтовано теоретичні засади тлумачення інформаційної безпеки держави у працях відомих філософів. Запропоновано авторське визначення категорії «забезпечення інформаційної безпеки держави».

Ключові слова: інформаційна безпека, забезпечення інформаційної безпеки.

В статье определены общефилософские подходы к содержанию информационной безопасности государства. Обоснованы теоретические основы толкования информационной безопасности государства в трудах известных философов. Предложено авторское определение категории «обеспечение информационной безопасности государства».

Ключевые слова: информационная безопасность, обеспечение информационной безопасности.

The general philosophical approaches to the content of information security. Theoretical principles of interpretation of information security in the writings of famous philosophers. The author definition of the «information security of the state».

Key words: information security, information security.

Актуальність теми. За останні роки парадигма інформаційної безпеки нашої держави суттєво змінилася. В першу чергу змінено саму природу, а відповідно, й стратегічний вимір концепції забезпечення інформаційної безпеки держави. При цьому інформаційна безпека постає не як щось віртуальне, як об'єкт наукового пізнання, а абсолютно реальна площина, в рамках якої точаться запеклі бої, очевидними є загрози і явними є їх наслідки. Абсолютно можемо стверджувати, що в Україні створюється власна модель інформаційної безпеки, яка ґрунтується виключно на власному досвіді її забезпечення. Ця модель почала будуватися в надзвичайно складний час державотворчих процесів, в час практично неоголошеної війни з Росією. Отже, серед зовнішніх чинників, що спонукають до розробки та впровадження власної концепції забезпечення інформаційної безпеки, найбільш суттєвим уявляється процес нав'язуванням країнам і народам інших цінностей і підривом їх традиційних цінностей за допомогою інформації.

На сучасному етапі боротьби держав за сфери впливу акцент із явного застосування сили усе помітніше зміщується на використання більш гнучких засобів, основним з яких є контроль і керування інформаційними ресурсами. Для досягнення цих цілей в умовах зростаючої насиченості інформаційними і керуючими засобами, у тому числі й іноземного виробництва, може бути використане високоефективне і таємне проникнення в програмне забезпечення державних інформаційних програм. Українські правоохоронці неодноразово нагадують про те, що злочинці намагаються зламати інформаційні мережі і поштові сервери державних установ. Під виглядом офіційних листів надсилаються електронні повідомлення з вкладеним у нього шкідливим програмним забезпеченням, яке рекомендується встановити. Зокрема, СБ України звертає увагу керівників державних органів влади та установ, а також співробітників ІТ-департаментів на необхідність посилення заходів з недопущення несанкціонованого встановлення програмного забезпечення чи його оновлення з метою недопущення хакерського проникнення на державні інформаційні ресурси [1].

Крім того, висока результативність використання інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій, широкий спектр їх застосування і прихований характер дії виявилися причинами, з яких багато країн ведуть розробки в галузі теорії й практики їх застосування як інформаційної зброї і, як наслідок, розробки теорії ведення інформаційних війн.

Стрімкий розвиток технологій роботи з інформацією в розвинених країнах обумовлює формування стратегій «інформаційної війни», головною метою якої є інформація, оволодіння нею чи зміна у своїх інтересах. Очевидним стає той факт, що інформаційні технології відіграють надзвичайно важливу роль не тільки в забезпеченні національної безпеки, але й у розвитку особистості, суспільства і держави в сучасних умовах.

В основу написання даної статті покладено наукові ідеї відомих філософів Сенеки, Платона, Плутарха, Сунь-цзи, А. Баргесона, Б. Рассела, Р. Оуена, також використані наукові дорібки наших сучасників С. Романюка, О. Дзюбаня, А. Левіна. Поза увагою науковців залишається на сьогодні ряд концептуальних засад філософського осмислення інформаційної безпеки як методологічного каркасу філософської концепції інформаційної безпеки, що й формує мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Сучасні наукові підходи до концепції інформаційної безпеки ґрунтуються на багатій філософській базі, розвиток якої починається ще з древніх часів. Мислителі різних епох завжди шукали причини й джерела небезпек, намагалися домогтися стійкого миру, безпеки й процвітання, в ході чого й змінювалися погляди на інформацію. Проблема забезпечення безпеки особи, суспільства й держави та отримання достовірної інформації про це хвилювала мислителів, починаючи із стародавніх епох. Щоправда, вказана проблема розглядалась переважно в контексті війни й миру [2, с. 40]. У той же час є сенс підкреслити, що для філософської культури Стародавнього світу був характерний синкретизм, тобто для філософської думки тих часів не існувало розподілу між сферами духовної діяльності людини.

Історія інформаційної безпеки (хоча її раніше так і не називали) сягає корінням у глибоку давнину. Наприклад, ще цар Давид у своїй молитві промовляв: *«Ти погубиш тих, що говорять брехню; кровожерного і підступного гребує Господь»* [3, с. 370]. Брехня в даному випадку є дезінформацією чи недостовірною інформацією. До суб'єкта розповсюдження такої інформації Давид застосовує досить грубі характеристики, що, ймовірно, означає тяжкість таких діянь. Давньогрецький письменник, історик і

філософ-мораліст Плутарх згадує звичай, коли кожного, хто входив до сессітії, старший, показуючи на двері, попереджав: «Жодне слово з них не виходить» [4, с. 181]. В даному випадку підтверджувалася визначна роль вміння зберігати секрети в таємниці, а також ми бачимо, що вже в той час були прототипи сучасних секретоносіїв. Інший давньоримський філософ, поет та державний діяч Сенека у своїй праці «Едип-цар» застерігає від використання недостовірної інформації, говорячи устами свого героя, що виявлення довіри віроломному – надання йому можливості шкодити [5, с. 142]. А фразою «безпека є попередженням шкоди» Платон фактично говорить про інформаційну розвідку [6, с. 415].

Ведучи мову про інформаційну безпеку держави, неможливо обійти увагою духовного натхненника інформаційних війн китайського військового стратега філософа Сунь-цзи (313–239 рр. до н. е.), який написав першу фундаментальну працю під назвою «Мистецтво війни», де, зокрема, говориться: *«Якщо прогресивний володар або мудрий генерал отримує перемогу над супротивниками кожного разу, коли вони переходять до дії, то це досягається завдяки попередній інформації. Так звана попередня інформація не може бути отриманою ні від духів, ані від божеств, ні за аналогією з попередніми подіями, ані шляхом розрахунків. Її необхідно отримати від людини, котра знайома із ситуацією супротивника»* [7, с. 93].

Якісно новий етап формування елементів науково-філософських концепцій безпеки пов'язаний з епохою Відродження. У центрі уваги передових мислителів цього періоду стояла людина, її духовне життя (інформаційна сфера) її звільнення з-під гніту Церкви й соціальної несправедливості. Проблема осмислення умов безпечного гармонійного розвитку особистості привела гуманістів до постановки питання про усунення з життя людей найбільшого зла – війни. Народженню ідеї вічного миру, безперечно, сприяло перетворення війни у все більшу загрозу для народів Європи. Удосконалення зброї, створення масових армій і воєнних коаліцій, багаторічні війни, що продовжували роздирати європейські країни в ще ширших масштабах, аніж раніше, змусили мислителів епохи Відродження задуматися над проблемою безпечних стосунків між державами і шукати шляхи їх нормалізації, зокрема, шляхом обміну інформацією стосовно проблем безпеки.

На початку XVII ст. робляться спроби юридичного впорядкування міждержавних відносин. Одним із засновників теорії природного права й науки міжнародного права був голландський мислитель Гроцій Гуго де Гроот. Його трактат «Про право війни і миру» присвячено в першу чергу проблемам міжнародного права. У ньому висловлюються основні положення міжнародного права: договори між державами повинні замінити владу Папи Римського – ці договори дотримуватимуться через природний закон; повинні бути заборонені несправедливі війни, що порушують будь-чиє право; воюючі сторони зобов'язані утримуватися від винищування ворожої власності і жорстокості щодо цивільного населення. Г. Гроцій пропонував також заснувати орган для розв'язування суперечок між державами, який би мав ефективні (у тому числі інформаційні) засоби примусу [8, с. 145–147]. Заслуга основоположника науки міжнародного права полягала і в тому, що він, розуміючи складність усунення збройного насильства, розвивав ідеї його гуманізації, обміну інформацією та регулювання відносин між державами на користь миру й безпеки.

У XVII ст., коли завершувалося становлення більшості національних держав Європи, окреслився етап обґрунтування ідеї «вічного миру». На відміну від «християнського миру», що містить у собі релігійну нетерпимість і апологетику, а то й заклик до боротьби з невірними, більшість проектів «вічного миру» відображали успіхи емпіричної філософії й раціоналістичний підхід. У таких проектах часто фігурував «державний інтерес» у створенні міцного миру й забезпеченні стійкої безпеки як реальної передумови процвітання молодих держав. Ідеться про «Політичний заповіт» А.-Ж. Рішельє, «Досліди» Ф. Бекона та ін.

Наукове ж обґрунтування проблеми національної безпеки взагалі й інформаційних її аспектів зокрема в сучасному розумінні й певні напрямки її вирішення містяться у творчості Томаса Гоббса та Іммануїла Канта. Як справедливо зазначає український дослідник проблем безпеки О. Дзьобань, точки зору Т. Гоббса й І. Канта на сутність досліджуваної проблеми є найбільш характерними в даному контексті [9, с. 41]. Розуміючи під природним станом стан беззаконня й наявності у кожного права на все, Кант та Гоббс приходять до необхідності встановлення громадянського устрою, у якому забезпечувалася б безпека індивіда. Незважаючи на принципові розбіжності у поглядах обох філософів на процесуальні аспекти досягнення безпечного стану, дані теорії збігаються у тому, що споконвічно притаманна індивідам повна свобода ними (теоріями) обмежується заради безпеки в усіх аспектах її розуміння, але безпека дає можливість цю волю здійснити.

Фундаментальні ідеї гоббсівського й кантівського вчення про основні підходи до забезпечення безпечного стану існування особи, суспільства й держави, до способів забезпечення миру й безпеки набувають особливої актуальності в сучасних умовах інтенсивного розвитку загальноєвропейського й світового процесу в напрямку визнання й поступового ствердження ідей панування права, принципів свободи, рівності. Судження цих мислителів стосовно кола проблем безпеки продовжують відігравати величезну роль в усвідомленні того, де ми знаходимося і куди маємо рухатися у пошуку вірного шляху до майбутнього безпечного існування. В сучасних умовах пошуку оптимальних варіантів стосовно вирішення проблеми забезпечення безпеки індивідів, суспільств, держав та їх союзів органічне поєднання раціональних зерен обох наведених теорій, безумовно, сприятиме відшуканню того оптимального стану й способу забезпечення інформаційної безпеки, який буде прийнятним для різних суспільних утворень у багатополюсному сучасному світі.

Ідеї безпеки у ранньому Просвітництві знайшли своє відображення у філософській і політичній творчості Джона Локка.

Розробку філософських проблем безпеки через релігійно-етичне розуміння проблеми миру здійснювали в епоху Просвітництва Ф. Вольтер, Д. Дідро, гоббсівську точку зору підтримував Ж.-Ж. Руссо; в період німецької класики – Й. Фіхте та Й. Гердер, які під різними кутами зору розглядали ідею забезпечення безпеки через обґрунтування державного суверенітету.

Багато цікавих ідей щодо вирішення проблем безпеки виказали соціалісти-утопісти Клод Анрі де Ревруа Сен-Сімон, Шарль Фур'є і Роберт Оуен.

Так, Анрі де Сен-Сімон – французький мислитель, соціолог, один із засновників утопічного соціалізму – висунув своєрідну ідею колективної безпеки народів. Він вважав, що його філософська система, яку він називає «новим християнством», «оновленою релігією», є інформаційним підґрунтям, покликаним «створити для всіх народів стан вічного миру й безпеки, об'єднуючи їх проти тієї нації, яка побажала б досягти свого власного блага за рахунок загального блага всього людства. Таке досягнення здійснюється шляхом об'єднання їх (народів) проти всякого уряду, який пройнятий антихристиянським духом до такої міри, щоб загальнонаціональні інтереси принести в жертву приватним інтересам правителів» [10, с. 411]. Очевидно, що така ідея як на той час, так і на сьогодення є досить необґрунтованою і для наукового аналізу серйозно сприйматися не може.

Валлійський філософ, педагог та соціаліст-утопіст Роберт Оуен вважав, що початок якісно нового безпечного

стану – вселюдської гармонії – може покласти лише належним чином організоване виховання людей на підставі доцільного застосування інформаційних аспектів виховного процесу. Він підкреслював, що тільки звільнення народів від приватновласницької кабали і об'єднання їх в один союз покладе край насильству й уможливить забезпечення безпеки [11, с. 375]. Окремі елементи теорії Р. Оуена (які стосуються союзницьких лозунгів) спостерігаються сьогодні в умовах глобалізаційних тенденцій, однак поєднати в єдиний науковий підхід оуенівське розуміння принципів виховання і принципів об'єднання людей досить проблематично, що свідчить про обмеженість у можливості застосування даної точки зору для сучасного розуміння проблем інформаційної безпеки.

Французький філософ Анрі Бергсон, поєднуючи інформаційну безпеку з розумінням закритого й відкритого суспільств, вказував, що насильство й війни є неминучим наслідком закритих суспільств і, отже, сумною необхідністю епохи. Єдину можливість подолання проявів насильства, несправедливості, роз'єднаності людей і досягнення безпечного стану існування людства він вбачав у пропаганді «духу простоти», сповіщеного християнськими містиками, принципів аскетизму, у відмові від «штучних потреб», спричинених переважанням розвитку в останні століття «тіла» людства, а не його «душі» [12, с. 269].

Англійський філософ, логік і мораліст Бертран Рассел у своїх численних творах попереджував людство, що наступив вирішальний момент історії, коли воно повинне зробити вибір: або загинути внаслідок воєнної небезпеки (оскільки сучасна зброя вражає обидві сторони), або цю небезпеку перемогти. Розум повинен узяти верх над безглуздям, і особливе місце у даному процесі має належати формуванню й спрямуванню необхідних інформаційних потоків (впливів) [13, с. 77].

Мислителі різних епох засуджували насильство, пристрасно мріяли про вічний мир і безпеку, пропонували різні моделі здійснення своїх задумів. Одні з них звертали увагу насамперед на інформаційно-етичну сторону проблеми (Августин Блаженний, І. Кант, Р. Оуен, А. Бергсон, А. Швейцер). Вони вважали, що агресія, війна є породженням аморальності, що безпечного стану можливо досягнути тільки внаслідок морального перевиховання людей у дусі взаєморозуміння, терпимості до різних віросповідань, усунення націоналістичних пережитків, виховання людей у дусі принципу «всі люди брати». Інші вбачали основну перешкоду у досягненні безпечного суспільного стану в господарській розрусі, в порушенні нормального функціонування всієї економічної та інформаційної структури (Ціцерон), в колізії природного й громадянського станів особистості (Т. Гоббс, Дж. Локк). У зв'язку з цим вони намагалися схилити людство до миру й безпеки, малюючи картини загального процвітання в суспільстві без воєн, у якому пріоритет надаватиметься розвитку науки, техніки, мистецтва, літератури, інформації, а не вдосконаленню засобів знищення. Вони вважали, що міждержавну безпеку може бути встановлено внаслідок розумної політики освіченого правителя. Треті розробляли правові аспекти проблеми безпеки, досягти якої вони прагнули шляхом договору між урядами, створенням регіональних або всесвітніх федерацій держав (Г. Гроцій, Сен-Сімон, К. Ясперс, А. Тойнбі). Четверті вважали, що корінь небезпек має соціальний характер, що усунути їх можна, лише змінивши структуру суспільства (Е. Роттердамський, С. Франк).

Сьогодні та на перспективу, очевидно, подальші адекватні реальній соціальній дійсності наукові розвідки у сфері інформаційної безпеки без опори на класичну спадщину будуть досить сумнівними. Безумовно, творчість найвидатніших представників світової філософської думки, незважаючи на її беззаперечну цінність і перманентну актуальність, далеко не вичерпує усіх аспектів філософського осмислення проблеми інформаційної безпеки. Однак їх погляди є найбільш показовими як у своїй протилежності, так і в єдності, що може стати тим перспективним аспектом осмислення сутності інформаційної безпеки, навколо якого й будуватиметься майбутня система забезпечення інформаційної безпеки як на національному, так і на глобальному рівнях. Принаймні сучасні методологічні підходи до соціально-філософського аналізу феномена інформаційної безпеки повинні увібрати в себе якомога більше позитивних моментів проаналізованої історичної спадщини. Історико-ретроспективний аналіз даної проблеми є необхідним для вибору перспективної методології дослідження проблем інформаційної безпеки.

Не вдаючись до глибокого аналізу сучасних підходів до розуміння суті інформаційної безпеки держави, відмітимо, що з-поміж існуючих концептуальних підходів до трактування інформаційної безпеки, а саме статичного (безпека як стан захищеності інформаційного середовища/інформації, система гарантій тощо), діяльнісного (безпека як процес її забезпечення, здатність держави ефективно захистити національні інтереси і цінності) та комплексного (безпека як стан і процес) найбільш прийнятним, зважаючи на практику забезпечення інформаційної безпеки держави в наш час, є останній. З позицій цього підходу інформаційну безпеку держави доцільно розглядати як *постійний процес діяльності компетентних органів, направлений на попередження, протидію загрозам інформаційній сфері, а також застосування активних заходів інформаційного впливу та сукупність умов такої діяльності, які реалізуються й здатні контролюватися тривалий час*. В нашому підході за основу взятий принцип, відповідно до якого основною метою забезпечення інформаційної безпеки є створення безпечного інформаційного середовища. А для цього захищати національні інтереси і цінності на базі виявлення загроз і намірів супротивника замало. Наш підхід передбачає також і протидію та активні контрзаходи в процесі забезпечення інформаційної безпеки держави.

Ми цілком погоджуємось з О. Левіним, який вважає, що визначати інформаційну безпеку через захищеність не зовсім коректно. Вчений переконаний, що, слідуючи загальновідомій тезі «краща оборона – це напад», треба діяти активно, знищувати джерела інформаційної небезпеки. При цьому щодо змісту інформаційної безпеки, доцільно використовувати не поняття «інтереси», а набагато фундаментальніше поняття «цінності». На думку О. Левіна, в цінностях виявляються інтереси суб'єктів суспільних відносин, зіткнення яких породжують погрози [14, с. 34].

Висновки. Отже, аналіз різних підходів до визначення змісту поняття «інформаційна безпека» показав, що вона є складною категорією, і в наший роботі не може бути розглянута всебічно тільки з позиції одного з розглянутих підходів. На думку авторів, різноманіття розглянутих концепцій пов'язане з тим, що інформаційна безпека як соціокультурне явище є складною багаторівневою функціональною системою і є невід'ємною частиною системи забезпечення інформаційної безпеки в цілому. Основними структурними елементами системи інформаційної безпеки є особа, суспільство і держава, їх життєво важливі інтереси, загрози в інформаційній сфері. Різноманітність підходів, які доповнюють один одного, дозволяє поглянути на проблему інформаційної безпеки з позиції комплексного підходу. Це надає можливості доповнити наявні знання про таке складне і багаторівневе явище, яким є інформаційна безпека. Тому автори дотримуються поняття «інформаційна безпека» як стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в інформаційній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток.

У той же час це і процес, оскільки інформаційна безпека найтіснішим чином пов'язана з культурним середовищем і є невід'ємною частиною соціокультурного життя суспільства, в якому діють політична влада, суспільно-по-

літичні сили і течії, беруть участь особи, соціальні групи, рухомі економічними і соціально-політичними потребами, інтересами і цілями. Дана обставина передбачає розкриття наявних зв'язків серед суб'єктів і об'єктів безпеки, їх інтересів, а також тенденцій і закономірностей їх розвитку понять, за допомогою яких вирізняють загрози з сукупності різних чинників і явищ навколишньої дійсності, що вказує на існування глибокого взаємозв'язку між інформаційною безпекою й усіма сферами життєдіяльності суспільства.

З одного боку, цей взаємозв'язок викликаний необхідністю координації дій суб'єктів суспільства, що виникає саме тоді, коли суперечності та конфлікти усередині соціальної спільноти й у взаєминах його із зовнішнім середовищем створюють загрози його існуванню і розвитку. У цьому випадку ціннісна система виступає головним регулятором суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності суспільства, визначаючи цілі та завдання в системі забезпечення інформаційної безпеки. З іншого боку, інформаційна безпека виступає однією з базових цінностей сучасного суспільства, і в цьому відношенні виявляється її домінуючий вплив, що виражає соціальні цінності та практичні заходи, спрямовані на формування і захист цих цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лубківський М. З особистої сторінки в facebook / М. Лубківський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.facebook.com/markian.lubkivskyi/posts/1501273796801913.

2. Романюк С.М. Західна парадигма війни і миру останньої чверті XX століття : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / С.М. Романюк. – Харків, 2004. – 208 с.

3. Псалтирь. – Харьков : Фолио, 2013. – 574 с.

4. Плутарх Сравнительные жизнеописания / Плутарх ; пер. с древнегреч. В. Алексеева. – Х. : Фолио, 2013. – 348 с.

5. Сенека Л.А. Трагедии / Л.А. Сенека ; пер. с лат. С. Ошерова, коммент. Е. Рабинович. – М. : Искусство, 1991. – 494 с.

6. Платон. Диалоги / Платон ; вступ. ст., коммент. А.Ф. Лосева ; пер. с древнегреч. М.С. Соловьева. – М. : Эксмо, 2007. – Кн. 1. – 1231с.

7. Сунь-цзы: Искусство войны: Древнейший в мире трактат о войне / Сунь-цзы ; пер. с кит., коммент., примеч. Л. Джайлса ; 2-е изд. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 283с.

8. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются государственное право и право народов, а также принципы публичного права / Г. Гроций ; пер. с лат. А.Л. Саккетти. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1957. – 868 с.

9. Дзьобань О.П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс : [монографія] / О.П. Дзьобань. – Харків : Майдан, 2007. – 284 с.

10. Сен-Симон А. Избранные сочинения / А. Сен-Симон ; пер. с франц. под ред. и с коммент. Л.С. Цетлина ; вступ. ст. В.П. Волгина. – М. ; Л. : АН СССР, 1948. – Т. 1. – 468 с.

11. Оуен Р. Організаційна поведінка в освіті: Керівництво учбовими закладами та шкільна реформа / Р. Оуен ; пер. з англ. О.В. Христенко. – Х. : Каравела, 2003. – 488 с.

12. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память / А. Бергсон. – Минск : Харвест, 1999. – 1407 с.

13. Рассел Б.А. Человеческое познание, его сфера и границы / Б.А. Рассел ; пер. с англ. Н.В. Воробьева. – К. : Ника-Центр ; М. : Институт общегуманитарных исследований, 2001. – 560 с.

14. Левин А.А. Приоритетные направления деятельности государства по обеспечению информационной безопасности Российской Федерации : дис. … канд. полит. наук : спец. 20.01.02 / А.А. Левин. – М., 2004. – 150 с.